МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА: ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА КРИТЕРІЇ ВИМІРУ

МАТЕВОСЯН Артур - аспірант Інституту держави і права імені В.М.Корецького НАН України

ORCID ID: 0009-0000-8046-0880
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2025.1.68

У статті здійснено комплексний аналіз ефективності механізму реалізації принципу верховенства права як ключової умови функціонування демократичної правової держави. Обґрунтовано ідею, що ефективність реалізації цього принципу не може зводитися виключно до формального нормативного закріплення, а має розглядатися як багатовимірна характеристика, що охоплює нормативно-юридичний, інституційний і соціально-правовий виміри. Доведено, що визначення ефективності механізму реалізації принципу верховенства права потребує системного підходу, заснованого на співвідношенні цілей правового регулювання та реальних результатів його дії у правозастосовній практиці.

Проаналізовано основні теоретичні підходи до розуміння ефективності правового регулювання, зокрема концепцію співвідношення мети і результату, а також можливості застосування аналітичних і кореляційних методів для вимірювання ступеня реалізації правових цінностей. Визначено внутрішні та зовнішні чинники, що впливають на ефективність механізму реалізації принципу верховенства права, включно з якістю законодавства, інституційною спроможністю судової влади, рівнем правової культури та довіри суспільства до правових інститутів.

Особливу увагу приділено з'ясуванню ролі ефективного правосуддя як центрального елементу механізму реалізації принципу верховенства права. На основі аналізу практики Європейського суду з прав людини систематизовано інституційні, процесуальні та результативні вимоги до судочинства, дотримання яких є необхідною умовою реального забезпечення прав і свобод людини.

У результаті дослідження запропоновано авторську систему критеріїв ефективності механізму реалізації принципу верховенства права, що включає нормативно-юридичні, інституційні, соціально-правові та результативні показники. Зроблено висновок, що застосування такої системи критеріїв забезпечує об'єктивне оцінювання стану утвердження верховенства права, виявляє структурні дисфункції правової системи та визначає напрямки її подальшого вдосконалення.

Ключові слова: верховенство права, механізм реалізації права, правове регулювання, ефективність правового регулювання, критерії ефективності, правова система, правосуддя, права людини.

Актуальність

Незважаючи на значну увагу вітчизняних і зарубіжних науковців до проблематики верховенства права, питання ефективності механізму його реалізації та критеріїв її оцінювання залишаються дискусійними і недостатньо систематизованими. У сучасних дослідженнях переважає аналіз змістовних елементів принципу верховенства права або окремих інститутів, покликаних забезпечувати його дотримання, тоді як комплексне осмислення результативності функціонування відповідного механізму потребує подальшого теоретичного розвитку.

Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах трансформації правової системи України, коли формальне конституційне закріплення принципу верховенства права не завжди супроводжується його ефективною реалізацією у правозастосовній практиці. За таких умов виникає необхідність розроблення науково обґрунтованих критеріїв, які дозволили б оцінити ступінь досягнення цілей правового регулювання, виявити структурні дисфункції механізму реалізації принципу верховенства права та визначити напрями його вдосконалення з урахуванням нормативного, інституційного й соціального вимірів.

Метою статті є обґрунтування критеріїв ефективності механізму реалізації принципу верховенства права, а також виокремлення основних чинників, що впливають на рівень його результативності.

Для досягнення поставленої мети у статті вирішуються такі **завдання**:

1) проаналізувати основні теоретичні підходи до розуміння ефективності правового регулювання;

2) розкрити зміст і структуру ефективності механізму реалізації принципу верховенства права;

3) визначити внутрішні та зовнішні чинники, що впливають на його дієвість;

4) сформулювати систему критеріїв оцінювання ефективності механізму реалізації принципу верховенства права з урахуванням міжнародних стандартів і практики їх застосування.

Основна частина

Ефективність механізму реалізації принципу верховенства права є складною багатовимірною категорією, що не зводиться виключно до формальної відповідності правових норм задекларованим стандартам. Її оцінювання потребує комплексного підходу, який охоплює аналіз змісту правових приписів, практики їх застосування, інституційної спроможності органів державної влади, а також соціального сприйняття права.

У сучасній юридичній науці найбільш поширеним підходом до оцінювання ефективності правового регулювання є зіставлення фактичного стану суспільних відносин із тим станом, який передбачався законодавцем під час ухвалення відповідних нормативно-правових актів. Такий підхід ґрунтується на порівнянні передбачуваного та досягнутого результату дії правових норм. Водночас його істотним недоліком є залежність оцінки ефективності від характеристик вихідного стану об'єкта правового регулювання, що не завжди дозволяє об'єктивно визначити результативність механізму реалізації принципу верховенства права.

Більш теоретично обґрунтованим видається підхід, відповідно до якого ефективність оцінюється шляхом співвідношення реального впливу правових норм і механізму їх дії з ідеальною (оптимальною) моделлю правового регулювання. У цьому випадку критерієм ефективності виступає мета правової норми, яка відображає уявний образ соціально значущої цінності, на досягнення якої спрямоване правове регулювання. Оцінювання ефективності здійснюється шляхом визначення ступеня наближення реальних результатів дії механізму реалізації принципу верховенства права до цієї моделі.

У межах такого підходу співвідношення між метою та результатом правового регулювання розглядається як базова формула визначення ефективності реалізації принципу верховенства права. При цьому важливим є не лише фіксування досягнутого результату, а й з'ясування причин відхилення від поставленої мети, що дозволяє виявити структурні недоліки механізму правового регулювання.

Визначення ефективності реалізації принципу верховенства права неможливе без аналізу змісту законів та підзаконних нормативно-правових актів, які забезпечують його практичне втілення. Формулювання цілей правового регулювання в цьому контексті має інтерпретаційний характер і здійснюється у процесі тлумачення права.

Під час цільового тлумачення правових норм на першому етапі з'ясовується їх нормативний зміст, після чого визначаються юридичні цілі правового регулювання. Саме вони слугують відправною точкою для

подальшої оцінки ефективності механізму реалізації принципу верховенства права, оскільки дозволяють співвіднести закладені у нормі цінності з реальними результатами її дії.

У цьому контексті доцільним є використання інструментів кількісного аналізу, зокрема кореляційного методу, який дозволяє встановити статистичний взаємозв'язок між цілями правового регулювання та фактичними результатами його реалізації. Кореляційний аналіз забезпечує перехід від емпіричних спостережень до науково обґрунтованих висновків, за умови що аналітичні параметри мети і результату сформульовані у категоріях, придатних до кількісного виміру [1, с. 105].

Отже, оцінювання ефективності механізму реалізації принципу верховенства права передбачає не лише якісний аналіз нормативного матеріалу, а й використання сучасних аналітичних інструментів, здатних відобразити ступінь досягнення правових цілей у реальному суспільному середовищі.

Ефективність механізму реалізації принципу верховенства права визначається взаємодією сукупності чинників, які доцільно поділити на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх чинників належать: якість, узгодженість і стабільність нормативно-правових актів; рівень юридичної визначеності та передбачуваності правового регулювання; професійна компетентність, незалежність і доброчесність суддів та працівників правоохоронних органів; ефективність системи контролю і нагляду за дотриманням законності; належне кадрове, фінансове та організаційне забезпечення інституцій, що реалізують принцип верховенства права.

Зовнішні чинники пов'язані з особливостями соціального та політичного середовища функціонування права і включають: рівень демократичності політичного режиму; соціально-економічну стабільність держави; ступінь розвитку громадянського суспільства; рівень правової культури та правосвідомості населення; рівень довіри громадян до судової системи й інших правових інститутів; інтеграцію держави до міжнародних правових структур і дотримання міжнародних стандартів.

Вплив зазначених чинників має взаємозалежний характер: послаблення одного з них здатне нівелювати позитивний ефект дії інших. Зокрема, недосконаліть законодавства або політична залежність судової влади істотно знижують ефективність навіть за наявності розвиненої правозастосовної практики.

Незважаючи на конституційне закріплення принципу верховенства права, його реалізація в Україні стикається з низкою системних проблем, що негативно впливають на ефективність відповідного механізму. До ключових із них належать:

1) нормативні дисфункції, зокрема колізійність і фрагментарність законодавства, декларативність окремих правових приписів, відсутність чітких механізмів реалізації прав і свобод;

2) інституційні проблеми, пов'язані з недостатньою незалежністю судової влади, політичним впливом на суддів, нерівномірним навантаженням судів і труднощами виконання судових рішень;

3) організаційно-управлінські вади, що проявляються у недосконалості правотворчого процесу, відсутності системного правового моніторингу та слабкій координації між гілками влади;

4) соціально-психологічні чинники, зокрема низький рівень правової культури, зневіра громадян у правосудді та толерантність до порушення правових норм.

Системний характер зазначених проблем зумовлює необхідність комплексного підходу до підвищення ефективності механізму реалізації принципу верховенства права, який має поєднувати нормативні, інституційні та соціальні заходи.

Міжнародні організації надають важливі орієнтири для оцінювання ефективності механізму реалізації принципу верховенства права. Зокрема, Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) виокремлює низку ключових елементів такого механізму, серед яких: конституціоналізм, підпорядкування публічної влади закону, незалежне та неупереджене судочинство, недискримінаційне правозастосування, доступність і прозорість права, ефективність судового захисту та можливість демократичної зміни законодавства [2].

Важливу роль у конкретизації змісту принципу верховенства права відіграє практика міжнародних судових органів, насамперед Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). У процесі розгляду індивідуальних справ принцип верховенства права наповнюється конкретним змістом, а механізми його реалізації зазнають еволюції з урахуванням реальних суспільних відносин [3; 4].

У сучасній правовій доктрині принцип ефективного правосуддя розглядається як один із найбільш комплексних і багаторівневих елементів принципу верховенства права. Саме через сферу судочинства відбувається матеріалізація основоположних прав і свобод людини, а також забезпечується реальне панування права в демократичній правовій державі [5; 6; 7].

У широкому розумінні ефективне правосуддя не зводиться лише до формального доступу до суду. Воно охоплює результативність судового процесу загалом, зокрема питання справедливості, рівності сторін, пропорційності та реальності судового захисту. У цьому контексті особливого значення набуває практика Європейського суду з прав людини, у якій принцип верховенства права набуває конкретного нормативного змісту через тлумачення положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Аналіз рішень ЄСПЛ дозволяє систематизувати вимоги ефективного правосуддя як складової механізму реалізації принципу верховенства права за предметними кластерами, що відображають різні аспекти судової діяльності.

До інституційних вимог належать, насамперед, гарантії реального і практичного доступу до суду. Право на суд не може мати суто декларативного характеру, а повинно забезпечувати особі можливість ефективно захистити свої права у національних судових інстанціях. Відсутність дієвих внутрішніх засобів правового захисту або надмірні процесуальні бар'єри суперечать змісту п. 1 ст. 6 Конвенції та принципу верховенства права.

Важливим елементом ефективного правосуддя є функціонування судів, встановлених законом. Це означає, що правова система повинна містити чітке законодавче регулювання організації та компетенції судової влади, яке гарантує незалежність, неупередженість і процесуальну стабільність суддівського корпусу. Поняття «суд, встановлений законом» охоплює не лише формальну юридичну підставу створення суду, а й дотримання процедур його формування та функціонування.

Невід'ємною складовою інституційних вимог є незалежність і неупередженість суду. Незалежність передбачає захищеність судової влади від будь-якого зовнішнього впливу, зокрема політичного чи адміністративного, тоді як неупередженість означає відсутність у суддів будь-якої зацікавленості у результаті розгляду справи. Оцінювання цих вимог здійснюється з урахуванням як суб'єктивних, так і об'єктивних критеріїв.

Окреме значення має забезпечення прозорості судової діяльності, зокрема шляхом загального оприлюднення судових рішень із дотриманням балансу між публічними інтересами та правом на приватність. Прозорість судочинства підвищує довіру суспільства до правосуддя та сприяє утвердженню принципу верховенства права.

Процесуальний вимір ефективного правосуддя охоплює дотримання принципів справедливого судового розгляду, зокрема рівності сторін, змагальності, заборони надмірного формалізму та забезпечення розумних судових витрат. Надмірний формалізм у застосуванні процесуальних норм може призвести до порушення сутності права на суд, перетворюючи його на ілюзорне.

Важливою умовою ефективності судового захисту є дотримання вимоги розумного строку розгляду справи. ЄСПЛ виробив усталені критерії оцінювання тривалості судового провадження, зокрема складність справи, поведінку сторін і органів державної влади, а також значущість спору для заявника. Недотримання цих вимог свідчить про системні проблеми в механізмі реалізації принципу верховенства права [8; 9].

Ключовим результативним елементом ефективного правосуддя є виконання судових рішень. Невиправдані затримки або відмова від виконання остаточних судових актів нівелюють саму ідею права на суд і

суперечать принципу верховенства права. Виконання судового рішення розглядається як невід'ємна частина судового розгляду і становить завершальний етап реалізації правового захисту.

З урахуванням доктринальних підходів, міжнародних стандартів і практики правозастосування критерії ефективності механізму реалізації принципу верховенства права доцільно розглядати як систему взаємопов'язаних якісних і кількісних показників, за допомогою яких оцінюється ступінь досягнення цілей правового регулювання у сфері забезпечення панування права, захисту прав людини та утвердження справедливості.

1. *Нормативно-юридичні критерії*: 1) відповідність змісту правових норм Конституції України, принципам права та міжнародним стандартам; 2) юридична визначеність, узгодженість і системність нормативно-правових актів; 3) наявність чітких і дієвих механізмів реалізації закріплених прав і обов'язків; 4) якість правотворчої техніки, відсутність колізій, прогалин і дублювання норм.

2. *Інституційні критерії*: незалежність і безсторонність судової влади; інституційна спроможність органів правосуддя і правозастосування; своєчасність та обов'язковість виконання судових рішень; ефективність системи державного контролю і нагляду за дотриманням законності.

3. Соціально-правові критерії: рівень довіри громадян до судової системи та правових інститутів; рівень правової культури і правосвідомості населення; доступність, прозорість і передбачуваність законодавства; ступінь фактичної захищеності прав і свобод людини.

4. *Результативні критерії*: співвідношення між цілями правотворчості та результатами правозастосування; рівень законності та правопорядку у суспільстві; зменшення кількості правопорушень і правових конфліктів; реальний вплив правових норм на соціальну стабільність і справедливість.

Висновки

Ефективність механізму реалізації принципу верховенства права є багатовимірною характеристикою, що поєднує нормативно-юридичний, інституційний і соціальний виміри. Її оцінювання не може обмежуватися формальним аналізом змісту правових норм, а має враховувати реальні результати їх застосування, інституційну спроможність держави та соціальне сприйняття права.

Обґрунтовано, що ключовим елементом механізму реалізації принципу верховенства права є ефективне правосуддя, через яке забезпечується матеріалізація прав людини і реальне панування права. Відсутність незалежного судочинства, невиконання судових рішень або надмірний процесуальний формалізм істотно знижують ефективність усього правового механізму.

Запропонована система критеріїв ефективності механізму реалізації принципу верховенства права дозволяє здійснювати комплексне оцінювання стану правової системи, виявляти її структурні дисфункції та визначати напрями вдосконалення правового регулювання. Застосування системного підходу до оцінювання ефективності створює теоретичне підґрунтя для подальших досліджень і практичних реформ, спрямованих на утвердження принципу верховенства права в Україні.

Література

1. Денисова А. Правові засоби: поняття та види. *Право України*. 2010. № 7. С. 190–195.

2. Equal Access to Justice and the Rule of Law. OECD Development Assistance Committee (DAC). Mainstreaming Conflict Prevention, 2005.

3. Baere G. D., Chané A.-L., Wouters J. The contribution of international and supranational courts to the rule of law: A framework for analysis. *The Contribution of International and Supranational Courts to the Rule of Law*, 2015. P. 19–82. doi: 10.4337/9781783476626.00010

4. Stromseth J. Justice on the Ground: Can International Criminal Courts Strengthen Domestic Rule of Law in Post-Conflict Societies?. *Hague Journal on the Rule of Law.* 2009. 1(01), 87–97. doi: 10.1017/s1876404509000876

5. Пухтецька А. Принцип верховенства права: сучасні європейські доктрини як орієнтир для реформування національного

законодавства. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2010. № 3. С. 33–43.

6. Рабінович П. Верховенство права з погляду Страсбурзького суду. *Віче: Теоретичний і громадсько-політичний журнал*. 2006. № 9/10. С. 40–44.

7. Темченко В. Принцип верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України. *Вісник Академії управління* . 2007. № 1. С. 68–74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ucnavs_2007_1_7

8. Case 75529/01 Surmeli v. Germany (8 June 2006) para 70. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-75689

9. Case 46800/99 Del Sol v. France (26 February 2002) para 26. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60166

Matevosyan Artur
Postgraduate student at the V.M. Koretsky Institute of State and Law of the NAS of Ukraine
ORCID ID: 0009-0000-8046-0880
Email: matevosian.artur@gmail.com

THE MECHANISM FOR IMPLEMENTING THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW: EFFECTIVENESS AND ITS CRITERIA

The article provides a comprehensive analysis of the effectiveness of the mechanism for implementing the principle of the rule of law as a fundamental condition for the functioning of a democratic state governed by law. It is argued that the effectiveness of the rule of law cannot be reduced to its formal constitutional or legislative recognition, but should be understood as a multidimensional phenomenon combining normative-legal, institutional, and socio-legal dimensions. The study substantiates that assessing the effectiveness of the mechanism for implementing the rule of law requires a systemic approach based on the correlation between the objectives of legal regulation and the actual results of its application in legal practice.

The article analyzes key theoretical approaches to the concept of effectiveness in legal regulation, including the goal–result correlation model, as well as the potential use of analytical and correlation-based methods to measure the degree of realization of legal values. Internal and external factors influencing the effectiveness of the rule of law implementation mechanism are identified, including the quality and coherence of legislation, the institutional capacity and independence of the judiciary, the level of legal culture, and public trust in legal institutions.

Special attention is paid to effective justice as the core element of the rule of law implementation mechanism. Based on the case law of the European Court of Human Rights, the study systematizes institutional, procedural, and outcome-oriented requirements for judicial proceedings, compliance with which is essential for ensuring genuine protection of human rights and freedoms.

As a result of the research, the author proposes an original system of criteria for assessing the effectiveness of the mechanism for implementing the principle of the rule of law, encompassing normative-legal, institutional, socio-legal, and result-oriented indicators. It is concluded that the application of this system of criteria enables an objective evaluation of the state of the rule of law, the identification of structural dysfunctions within the legal system, and the determination of directions for its further improvement.

Key words: rule of law, mechanism of law implementation, effectiveness of legal regulation, legal regulation, effectiveness criteria, legal system, justice, human rights.